

3170:3

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Västmanland

Fellingsbro sn

Norman, Olof. 1931.

Svar på ALMA:s fråga. 14 om
Bön och biskötsel.

10 bl. 4^e

3170:3

Bin och biskötsel.

1.

Landsmålsarkivets frågelista 14.

Uppteckningen gäller Fellingebro norra förs. Meddelare: Lovisa Jansson, född 1853 i Östra Övre, Fellingebro norra förs.

Att hålla tama bin, odla (ödla / sv. koj.) bin, har förr varit långt vanligare i orten än nu. I äldre tid hade man vid nästan varje gård några bisamhället. Exempel på, att man skattat vildbin i skogen, finnas dock ej. Ej heller tillvaratog man humlornas honung att användas till hushålls behov. Om man av en ren händelse träffade på ett humlebo, brukade man nämligen inte försöka honungen utan åta upp den ^{på} stället, men något regelrätt skattande av humlebon för honungens skull förekom som sagt ej.

Det hus, i vilket ett bisamhälle har sin bostad, kallas bikupa (bikupa f). Bikuporna ha åtminstone under de senast gångna generationerna tillverkats av halm. Varje kupa uppbyggdes av ett vällandande antal kransar (kransar sing. krans m), vanligen 7 å 8. I sin helhet vilade kupan på en botten, bestående av en rund träskiva med ett utskjutande

Landsmålsarkivet, Uppsala 3170:3
O. Norman. 1931, FELLINGSBRO
VSTM.

Frgl. 14

parti vid kupans öppning. Denna utskjutande del av botten och öppningen kallades gemensamt fluster (flūstör m). Detta brukade ej mätas eller märkas på något särskilt sätt. På den översta kranzen lades hatten (hät m), en tållriksformig flätning av halm försedd med ett hål, som var 3 à 4 cm. i diameter. Detta var det s. k. hatt-hålet (hätthöt m), som var stängt med en träplugg.

Halmkuporna tillverkades av någon i orten bosatt person, som kunde konsten. En kranz gjordes på följande sätt. Av 3 halmsträngar gjordes medelst vanlig flätning en fläta. 3 à 4 sådana flätor lades ovanpå varandra och syddes samman med fina granrötter, och kranzen var färdig. När man nu byggde upp kupan, satte man pinnar i en underliggande kranz, som stuckos in i den ovanpå liggande, och därigenom blev kupan stadig. Man måste alltid vara försedd med lösa kranzar, ty ofta byggde bina så flitigt, att man måste öka utrymmet i kupan. Detta skedde genom att placera en ny kranz underst i kupan och kallades att kranza under (kranza ünör / w. koj). Ett säkert tecken på, att kupan var fullbyggd och att man måste kranza under, var, att bina börjat bygga även i själva hatten.

2.

Landsmålsarkivet. Uppsala 3170:3
O. Norman. 1931. FELLINGSBRO
VSTM.

Fogl. 14

Rambkupa (rämkiupa) eller bikus (bihūs) av trä kommo först mot slutet av förra århundradet i bruk.

Kuporna ställdes upp på en lång bänk, en bibänk (bibänkt m.). Bänkens ben stodo i trähoar, fyllda med vatten. Därigenom förhindrade man, att myror togo sig upp till kuporna.

Om vintern omgävas kuporna till skydd mot kölden med granbark. Stora granar, som voro utsedda att fallas, skalades på vårintern, då barken lätt lossnade, så att man kunde få stora stycken. Övanpå hatten stod äret om en skut av granbark, sammansydd med fina granrötter. Den skyddade om vintern mot köld, om sommaren mot regn.

Ett bisamhälle i sin helhet kallas bikupa (bikiupa f.) och var och en av dess individer ett bi (bi m.). Drottningen kallades förr än bise (biss m.) än vise (vis m.). I kupan finnes också ett antal drönare (drönare m.). Den stora massan i bisamhället bilda arbetsbina (arbetsbina sing. -bi). Någon ingående kunskap om binas olika funktioner och arbetsfördelningen dem emellan hade man knappast. Visen troddes regera hela kupan. Att visen lade äggen och att drönarna ej drogo konung, visste man också. Larverna benämndes biyngel (biyngel m.).

De delar på biet, som man brukade namnge, äro: huvud (h_uuv_s m), vingar (v_ingar sing. v_ing_s m), ben (b_en m), bakkropp (b_akr_op_p m), gadd (g_ad m). På den, som fått ett bistyggn (b_istyg_n m), tog man först bort gadden ur säret och lade så på kalla omslag. Tillmännhet var det ingen fara för folket i gården att bli stuckna av bina, om dessa ej särskilt belades. Vårre var det för en främmande. Den allmänna åsikten var, att bina voro mera ovänligt stämda mot främmande än mot folket i gården.

Av bivax (b_iv_ak_s m) bygga bina sin bikaka (b_ik_ak_a f) eller honingskaka (h_oningsk_ak_a f). En cell kallades för hål (h_ol m).

Mellan de olika stagen av celler skilde man ej medelst olika beteckningar.

Vid binas svärmning (s_vär_mning f) lämnar en del av bisamhället, en svärm (s_vär_m m) kupan för att söka ny bostad. Att bina ämna svärma, kan man höra på ljudet i kupan. Man menade för, att det var visarna, som trätte därinne och ropade ututututut.

Med alla medel försökte man hindra binas svärmning och förmoda dem att stanna kvar i kupan. Man kastade sand i luften, slog på plåtar och förde oväsen.

"Byttgräs = *Spiraea ulmaria*
användes att guida vi kupper
invändigt för att underlätta
intagandet av visväm."

ex. nr. 425. - Kets. Nations
Landsmils - och Främmandesförensings
protokollsbok. sec. 216:1

Om en svärm, som lämnat kupan, efter en stund kommit tillbaka, beror det på, att visen ej varit med bland de bortflygande. En ny svärmning brukar då snart följa.

De bisvärmen samlar sig efter svärmningen, säger man, att den sätter sig (sæts sig). Den samlar sig då ofta i en klunga i ett träd. Före var man mycket nog med att vidtaga olika slags åtgärder för att få svärmen att stanna kvar, där den satt sig. Den måste sålunda täckas. Man satte upp stölar runt det träd eller den buske, där svärmen fanns, och hängde täcken och lakan över dem. Före solnedgången lömade det sig ej att söka få in bina. På kvällen ställdes den nya kupan, som i förväg invändigt blivit gnodd med älggräs, in till bisvärmen, och så öste man försiktigt in den med en trästev. Vid detta arbete måste man vara väl skyddad. ^{händer} handlederna tillknötos ärmarna på rocken eller blusen, för att ej några bin skulle kunna komma in under kläderna. Ansiktet skyddades av ett stycke tunt tyg, t. ex. en bit av en gardin.

Binas arbete består i, att de dra (dra, drog, drag) och bygga (bygga & n. konj.). Under olika perioder av sommaren får man till färger något värlande konung, beroende på, från vilka blommor bina vid ifråga-

5.

Landsmålsarkivet, Uppsala 3170:3
O. Norman. 1931. FELLINGSBRO
VSTM.

Fgl. 14

lml. drai?

varande period företrädesvis hämta sin honung. Man talar sålunda om klöver- lind och ljung honing (klöver-, lin-, jung-honing m). Ett regnigt år blir ett dåligt biår (dåligt biår), ett soligt däremot ett gott (gott).

§ blomman suger (inf. suga, sog, sugt) biet honung. Hela arbetet med uppsamlandet och hemförslandet av honung och frömjöl kallas att dra. Det frömjöl, som bina föra hem, trodde man förr vara färdigt var, som användes för att bygga upp kakorna i kupan.

Då vintern malkades, utsågs en kupa, som skulle slaktas (slaktas), de övriga i ordning ställdes för övervintring. Flur man till skydd mot kylan sngar kuporna med granbark har förut beskrivits. Genom flera eller färre svärmningar under sommaren hade man fått nya bisamhällen, och det var därför nödvändigt att varje höst slakta en eller ibland ett par kupor, då man på gårdarna varken ville eller behövde ha alltför många samhällen. Den kupa, som slaktades, var i regel den äldsta.

Slaktningen tillgick på följande sätt. § marken grävdes en cirkelrund grop, lika vid som kupan. Den fylldes med vatten, och bikupan placerades över den. Runt nedre kanten stälade man moga, så att ej några bin skulle kunna undkomma. Tappor i hattåket togs bort, och en lång

tobakspipa, över vars huvud ett tunt tygstycke var bundet, stacks med. Nu röken, som blåstes in, kungos bina med genom kupan ut i gropan, där de drucknade. Man måste dock vara noga med att ej för lång stund bläsa tobaksrök in i kupan, då konungen lätt tog smak av röken.

Då bina under vintern vilade, sade man, att bina ligga i dvale (laga i dväts). Även då fordrade de tillsyn. Man måste tillse, att bina hade tillräckligt vinterfoder, och om så ej var fallet mata dem. Man fyllde då ett glas med honung, band en linnelapp över och fäste glaset upp och redvänt i kupans hatthål. Bina sögo då till sig honung genom linneduken. Man kunde också skyra honung på papperstremor, som skötos in genom flustret, ett sätt som dock helst undveks, då andra insekter kunde lockas in i kupan därigenom.

Då bina om våren onade vid (inf ona vé i sv. konj.) på grund av solskenet, måste man hindra dem att bege sig ut, för att de ej skulle frysa ihjäl. Man stängde då till flusteröppningen med något föremål.

Att ett bisamhälle har sina fiender, visste man. Bin från andra gårdars bisamhällen kommo ofta flygande för att stjåla honung. Mellan dessa huvbin (huvbin) och kupans egna invånare utkämpades vilda strider.

Landsmålsarkivet, Uppsala 3170:3
O. Norman. 1931. FELLINGSBRO
VSTM.

När man slaktade ett samhälle, kunde man hitta döda biyngel i cellerna. 8.
Yngelröta (Yngelröta f) hade då häjrat i kupan.

Att tillgodogöra sig kupornas honung och vax kallas att skatta (skäta [sv. koj.] bira, och hela proceduren därmed benämnes skattning (skätning f). Den tillgick på följande sätt. Man tog en stältråd, något längre än kupans diameter, fattade i båda ändarna och lät träden löpa i skarven mellan den understa och näst understa kransen, så att vaxkakorna i kupan avskuros. Så tog man bort den understa kransen. Var kupan mycket tung, tog man bort två kransar. Om några bin sutto kvar på vaxkakorna, ställdes kransarna undan tills dessa försurenmit. Ibland tog man i stället för den understa kransen bort hatten och den översta. Där fanns den bästa honungen.

Efter skattningen gällde det att skilja honungen från kakorna. Förden skull placerades dessa på fat och myölsiktar, och honungen fick sakta rinna ur kakorna. För att göra honungen mera lättflytande värmdes man någon gång kakorna, dock ej gärna, då den lätt tog smak av vaxet. Sådant honung kallades självrinnen honung (självrinnen honung). Slungning (slungning f) av honungen kom i bruk först inmot sekelskiftet.

9.

Så så mycket honung som möjligt runnit ur wackakorna, lades de i vatten, och den återstående honungen vattorades ur. Vattnet blev så småningom som tunn sirap, och med tillsats av humle och jäst bruggde man av denna vätska ett mycket gott dricka, som tappades på buteljer och lagrades en tid.

Sedan kakorna befriats från all honung, lades de i en gryta med vatten, som fick koka upp. Det smälta vaxet ("vaks n") skummades av, silades och fick sedan stelna.

Vaxet hade en skiffande användning. Litet vax blandades med talgen, då man stöpte ljus. Det användes för att göra tyg, framför allt bolstervar, sått, så att ej fjäder i kuddar och madrasser skulle sticka ut. Det tyg, som skulle vävas, breddes ut på ett bord eller dyli., ett stycke vax uppvärmdes, och med detta grodde man kraftigt på tyget. Det vax, som ej behövdes för husets eget behov, såldes till ortens skräddare och stommakare.

Iven honungen hade en mångsidig användning och skattades högt. Framför allt användes den på bröd, dels med dels utan smör. I vissa kakdeggar var den en omtyckt ingrediens.

Som medicin hade den också sin användning. Utvärtes begagnades den på brännsår, och för invärtes bruk löstes den i varm mjölk som botemedel mot förkyllning. För samma ändamål brukade man också glödga (glöga i w. koj.) den, d. v. s. värma den kraftigt, och tillsätta rätt mycket ingefära.

Storungen förvarades i glasburkar, som bundes över med tyg. Då storungen fått stå en tid, sockrade den sig. Genom att värma upp den, kunde man åter få den klar.

Upp-teckningen gjord i april 1931.

Olof Norman.

10.
Landsmålsarkivet, Uppsala 3170:3
O. Norman. 1931. FELLINGSBRO
VSTM.

Fgl. 14